

Nyirkos Tamás
Kereszténység és konzervativizmus: a francia ellenforradalom teológiája
(doktori értekezés tézisei)

1. Az értekezés célja és témája

Az értekezés célja, hogy a kereszténységnek a konzervatív politikai gondolkodás kialakulásában játszott szerepét a francia ellenforradalmi elmélet alapjául szolgáló főbb teológiai elvek vizsgálatával tisztázza. Mivel a leggyakoribb feltevés szerint e teológiai elvek lényegüket tekintve középkori eredetűek, az értekezés speciális célja annak vizsgálata, hogyan viszonyulnak az ellenforradalom teológiai nézetei releváns középkori megfélelőikhez. A korai francia konzervativizmus és a középkori keresztény teológia kapcsolatának mélyebb megértése szempontokat kínálhat a konzervatív politika vallási alapjainak átfogóbb megértéséhez is, beleértve olyan kérdéseket, mint a szekularizáció és a vallási uniformitás, a vallási kényszer és erőszak, vagy akár a millenarizmus és utópianizmus problémája.

2. Irodalmi háttér

Egyes francia ellenforradalmárokat már a tizenkilencedik században kiterjedten tárgyaltak olyan szerzők, mint Saint-Beuve, Quinet, Faguet, Barbey d'Aureville, vagy a huszadik században Laski, Mannheim, Viereck, Berlin, Nisbet és mások. Ezek a tárgyalások azonban többnyire a politikai tradicionalizmus vagy úgymond „keményvonalas” konzervativizmus problémájának tágabb kontextusára irányultak, a teljes életművek közelebbi vizsgálata nélkül. Az elmúlt évtizedek részletesebb filológiai tanulmányai ellenére, amelyek Maistre vagy Bonald esetében Richard Lebrunnek, Owen Bradley-nek, David Klincknek vagy Christopher Blumnak köszönhetőek, vagy Ballanche és Lamennais esetében Arthur McCallának, Michael Reardonnek és Louis Le Guillou-nak, az ellenforradalmi gondolkodás különböző formáinak alapjául szolgáló teológiai előfeltevések átfogó összehasonlító elemzése még mindig várat magára. Miközben a „medievalizmus” vagy „skolaszticizmus” szavak továbbra is rendszeresen felbukkannak a kézikönyvekben és enciklopédiákban, az ellenforradalom és a középkor teológiája közötti kapcsolatok tényleges feltárására csupán elszórt kísérletek történtek.

3. Módszer

Mivel a francia ellenforradalmi gondolkodás első hulláma a Bourbon-restauráció idején tetőzött, az 1814 és 1830 közötti időszak öt legjelentősebb szerzőjét tárgyalom: Joseph de Maistre-t, Louis-Ambroise de Bonald-t, René Chateaubriand-t, Pierre-Simon Ballanche-ot és Félicité de Lamennais-t. Annak érdekében, hogy munkásságuk a maguk egészében értékelhető legyen, az időhatárok végső soron a Francia Forradalomtól a Júliusi Monarchia végéig, tehát 1789-től 1848-ig terjednek.

A legfontosabb műveknek csupán egy része hozzáférhető a francián kívül egyéb nyelveken, a magyar fordítások pedig különösen ritkák és töredékesek, ezért a szerzőket előbb egyenként veszem sorra, megfelelő számú idézettel, rövid életrajzi vázlattal és irodalomjegyzékkel ellátva, mielőtt rátérnék a voltaképpeni összehasonlító elemzésre.

Mivel az említett szerzők egyike sem rendelkezik teljesen kifejtett teológiai rendszerrel, politikai írásaik vizsgálatából indulok ki, lépésről lépésre haladva elméleteik teológiai alapjai felé. „Teológián” vallási nézetek racionális és argumentatív kifejtését értem, és nem foglalom bele a definícióba, hogy a kifejtés rendszerszerű, professzionális vagy egyházi értelemben hivatalos legyen, mivel jelen esetben az utóbbi kritériumok egyike sem alkalmazható. Mindazonáltal feltételezem, hogy minden egyes szerző esetében többé-kevésbé koherens teológiai háttér rekonstruálható, és a fennálló különbségek ellenére néhány olyan vonás is felderíthető, amely az összes tárgyalt szerző esetében közös.

Ezen közös vonások teszik lehetővé a velük párhuzamos középkori nézetekkel való összevetést is. Ezek összefoglalása természetesen nem vállalkozhat arra, hogy akár csak a politikaelmélet szempontjából jelentős teológiai megfontolásokat is a maguk teljességében tekintse át: egyedüli célja, hogy kiemeljen néhány olyan vonást, amelyek leginkább kapcsolatba hozhatók az ellenforradalommal. Mivel a középkori teológia hatása a politikaelméletre inkább volt közvetett, mint közvetlen, célszerűnek látszik nem önmagában, hanem a római jog, a kánonjog, illetve a feudális szokásjog kontextusában tárgyalni.

Az utolsó fejezet a szó szoros értelmében történeti: annak leírását nyújtja, hogyan hagyományozódott át a középkori vagy skolasztikus teológia a forradalom utáni időkre. Néhány életrajzi részlet arra nézve, hogy az ellenforradalmi szerzők mit tudtak valójában a középkorról, tényleges kapcsolatot teremt az ellenforradalmi teológia rendkívül problematikus középkori eredete és a magyarázó hipotézis között, mely szerint maga a középkori tradíció vált egyre kevésbé ismertté az évszázadok során.

4. Eredmények

Az ellenforradalmi elmélet legfontosabb vonása az a meggyőződés, hogy a politikai és a teológiai szféra lényegében elválaszthatatlan. Még azok a szerzők is, akik a forradalom tárgyalásához a politikai elemzés felől látnak hozzá, óhatatlanul az események teológiai leírása felé haladnak. Maistre már a *Gondolatok Franciaországról* elején „sátáninak” nevezi a forradalmat, Bonald elismeri, hogy *A politikai hatalom elmélete* nem teljes a vallási hatalom elmélete nélkül, Chateaubriand első, forradalomról írt tanulmányát hamarosan követi *A kereszténység szelleme*. A politikai és vallásos motívumok keveredése még szembeötlőbb Ballanche esetében, aki a politikait a vallási részeként mutatja be korai, *Az érzésről* szóló munkájában, vagy Lamennais-ében, aki a felvilágosodás és a forradalom egész problémáját a vallási közömbösség keretében értelmezi, jóval *A közömbösségről* szóló nagy értekezésnek megírása előtt. Későbbi kísérleteik (különösen Maistre *Szentpétervári esték*-je, Ballanche *Palingenéziája* vagy Lamennais *Filozófiai vázlata*) mindennél világosabbá teszik, hogy véleményük szerint a politikai megfontolásoknak nem szórványos teológiai előfeltevéseken, hanem valamilyen nagyszabású szintézisen kellene nyugodniuk.

Habár a felfogások nagyfokú különbözősége aligha tagadható, van legalább két pont, amelyben megegyezni látszanak: az a metafizikai meggyőződés, hogy a hatalomnak pusztán fogalmánál fogva oszthatatlannak kell lennie; és az az ismeretelméleti felfogás, miszerint az autoritás kizárólag a hagyományból ismerhető meg, és nem az egyéni értelem révén. Az autoritás problémája természetes úton vezet a szuverenitás elméletéig, amely a végső elemzésben vallási természetűnek bizonyul, akár a pápa képviseli, ahogy Maistre állítja, akár egy szakrális király, mint Bonald-nál, akár valamilyen közös vallási-erkölcsi törvény, mint Chateaubriand esetében. Ballanche nézetei egyaránt köthetők Bonald szakrális királyságához vagy Chateaubriand történetileg kibontakozó vallási elveihez, de még Lamennais is a vallási elsőbbségét tartja fenn, csupán a letéteményesét helyezi át a pápából a népek lelkiismeretébe, vagy inkább közös érzékébe. Még nyilvánvalóbb közös ragaszkodásuk a tradícióhoz, mint a vallási és politikai tudás egyetlen forrásához, amelyet vagy a történelem, mint „experimentális politika” ad tovább (Maistre), vagy a nyelv (Bonald), vagy a közös morális érzések (Chateaubriand), a társadalom organikus fejlődése (Ballanche), esetleg az utóbbiak valamilyen kombinációja (Lamennais).

Ami a középkort illeti, elmondható, hogy sem az abszolút autoritás, sem a történelem nem játszott olyan fontos szerepet a politika kérdését érintő középkori teológiai vitákban, mint ahogy az ellenforradalmárok vélik. A „szuverenitás” kifejezés maga is viszonylag kései

eredetű: a pápai igények legtöbbje sosem ment odáig, hogy a pápai *plenitudo potestatis* ténylegesen korlátlanként kezelje, miközben még a legszélsőségebb világi igények (például Pádai Marsiliusié) is megőrizték az egyházi hatalomnak legalább a zsinati felfogását. A konciliarizmus egyébként legalább annyira középkori eszme, mint bármi más, és ha a császári vagy királyi uralom kérdésére térünk át, ott is a különbözőbb felfogásokat találjuk a papkirályságtól kezdve a korlátozott hatalom és a vegyes kormányzat eszméjén át a szerződéselméletek és a népszuverenitás előzményeiig.

Egyetlen, meghatározó középkori tradíciót rekonstruálni a szuverenitás kérdésében éppolyan nehéz, mint egyetlen általános középkori történelemfelfogást. Ami a különböző teológiai, filozófiai és historiográfiai megközelítésekben közösnek tűnik, az a meggyőződés, hogy az idő nem szolgál az emberiség számára új alapelvekkel, legfeljebb új faktuális ismeretekkel, mint amilyen a dogmatikus vagy metafizikai igazságok logikai kifejtése, vagy a politikai gyakorlat számára hasznos példák felhalmozása. Annak, hogy a valódi történelemfilozófia, például Fioerei Joachimé, óhatatlanul utópianizmushoz, ha nem eretnekséghez vezet, az ellenforradalmárok szemmel láthatólag egyáltalán nincsenek tudatában.

Tudatlanságuk egyéb tekintetben sem véletlen, ahogy azt a katolikus teológiai tradíció sorsa mutatja a középkortól a tizenkilencedik századig. Aquinói Tamás *Summáját* már a tizennegyedik század elején egy gyóntatói kézikönyv méretére zsugorítják, a későbbi *Summák* – különösen Itáliában – a következő évszázadokban egyre inkább a morálteológiára szakosodnak, és miközben Spanyolországban kifejlődik a második skolasztika, Franciaországban csupán a patrisztikus exegézis és egyfajta katolikus szkepticizmus veszi fel a harcot a protestantizmus ellen. Szinte általános az egyetértés a szakemberek körében, hogy az 1700 és 1850 közötti időszakra nemcsak a skolasztikus teológia tűnik el Európából, de a katolikus filozófia általában. Az ellenforradalmi szerzők személyes élettörténete megerősíti, hogy volt némi ismeretük az egyházatyákról csakúgy, mint a Bossuet-hez és Fénelonhoz hasonló apologétákról, de még az olyan katolikus intézményekben is, mint a jezsuita vagy oratoriánus kollégiumok, többet lehetett megtudni Montesquieu-ról, Rousseau-ról és az Enciklopédiáról, mint a középkori teológiáról. Érdeemes megfigyelni, hogy későbbi műveikben vagy Ágostontól egyszerre Descartes-ig ugranak, mint Maistre, vagy természetlennek bélyegzik a skolasztikát, mint Bonald; Chateaubriand nem ismer jelentős középkori teológust Clairvaux-i Bernáton kívül, Ballanche kiválóbbnak tartja önmagát Danténál, Lamennais pedig a száraz és életidegen skolasztikát kárhoztatja, amelyet a szemináriumokban állítólag tanítanak (bár ő maga sosem járt ilyenbe).

5. Konklúzió

A francia ellenforradalmárok kereszténység- és konzerváció-felfogása nem vezethető le a középkorból. Teológiájuk gyökerei a tizenhetedik századra nyúlnak vissza, és ehhez járulnak a karteziánus innatizmus vagy a Bossuet-féle történetfilozófia egyes elemei; az eredeti kinyilatkoztatással kapcsolatos felfogásuk és ennek megfelelő nyelvfilozófiájuk ugyanakkor joggal tartható nagyrészt önállónak és újszerűnek. Politikai filozófiájuk az abszolút szuverenitás azon elméletének továbbfejlesztése, amelyet először Bodin dolgozott ki a tizenhatodik században, majd XIV. Lajos idején vált politikai valósággá. A középkori teológia fősodra ezzel szemben mindig is ahistorikus és univerzalista volt; az egyházi és a világi hatalmat általában körülírtak tekintette, és nem korlátlanak, mint az ellenforradalmárok vélték. A konzervativizmus, amennyiben a történelemhez és a szuverenitáshoz ragaszkodott, elkerülhetetlenül egy olyan teológia felé haladt, amelynek Istene a világban immanens, majdnem pontosan ugyanúgy, ahogy a felvilágosodás és a forradalom fejlődéselvei.

Az ellenforradalom kudarca nem atavisztikus voltának tudható be: inkább úgy magyarázható, mint a modernitás egy rivális felfogásának kudarca, amely nem rendelkezett a forradaloméhoz hasonlóan világos elvekkel. Ha lehet valamit tanulni e kudarcból, akkor az az, hogy stabil teológiai háttér nélkül a konzervatív vállalkozás kudarcra van ítélve; vallásos szemmel nézve pedig az tűnik nyilvánvalónak, hogy az állam-egyház viszony, a szekularizáció és hasonló témák újragondolása elsődlegesen nem a politikai elmélet feladata, legalábbis a jelen pillanatban, hanem a teológiai alapok tisztázásáé.

6. Irodalom

Az értekezés témájával kapcsolatos publikációk:

Nyirkos Tamás, "A szent és a szekularizáció", *Elpis*, II. évfolyam, 1. szám (2008) 61-81

Nyirkos Tamás, *Demokrácia és regimen mixtum*, in Cselényi István Gábor, Hoppál Kál Bulcsú, Kormos József (szerk.), *Aquinói Szent Tamás párbeszéde korunkkal*, Budapest: Magyarországi Aquinói Szent Tamás Társaság, 2009, 293-302

Nyirkos Tamás, "Az ellenforradalom teológiája", *Elpis*, IV. évfolyam, 2. szám (2010) 133-149

Az értekezés témájával összefüggő konferencia-előadások:

“A vallási minimum filozófiája”, Bence György emlékkonferencia, ELTE Filozófiai Intézet, Budapest, 2007

“A zsarnokság két fogalma”, az ELTE Filozófiai Intézetének doktorandusz-konferenciája, Budapest, 2009

“Szent háború és igazságos háború”, a Magyar Vallástudományi Társaság konferenciája, Debrecen, 2010

Egyéb publikációk:

Nyirkos Tamás, *Politika és vallás az amerikai demokráciában*, in Fülöp Endre, Ocskay Gyula, Pogonyi Szabolcs (szerk.), *Szabadság és / vagy egyenlőség: Tocqueville-tanulmányok*, Pilismarót: Politikai Filozófia Közhasznú Alapítvány, 2006, 118-131

Nyirkos Tamás, *Love and Make War*, in Hoppál Kál Bulcsú (szerk.), *Aquinói Tamás és a tomizmus ma / Thomas Aquinas and Thomism Today*, Budapest: Magyar Vallástudományi Társaság – Magyarországi Aquinói Szent Tamás Társaság – L'Harmattan Kiadó, 2010, 19-24

Nyirkos Tamás, *A Summa contra gentiles és a De pace fidei*, in Cselényi István Gábor, Hoppál Kál Bulcsú (szerk.), *A Magyarországi Aquinói Szent Tamás Társaság Közleményei I.*, Budapest: Magyarországi Aquinói Szent Tamás Társaság, 2011, 35-45